δικαίοις ἴσον πρώτως τὸ κατ' ἀξίαν, τὸ δὲ κατὰ ποσὸν δευτέρως, ἐν δὲ τῇ φιλίᾳ τὸ μὲν κατὰ ποσὸν πρώτως, τὸ δὲ κατ' ἀξίαν δευτέρως»[1]. Ἡ μοναδικὴ κατὰ ταῦτα διαφορὰ τοῦ βασιλέως ἔναντι τῶν δημοτῶν ἔγκειται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἔχει ἀπέναντί των ὄχι μόνον εὐμενεῖς διαθέσεις, ἀλλ' ἐπὶ πλέον τὴν δυνατότητα νὰ ὑπερβάλλῃ τὰ ἰδικά των ἀμοιβαῖα αἰσθήματα διὰ τῶν εὐεργετικῶν του μέτρων ὡς διαθέτης τῶν κρατικῶν δυνατοτήτων.

9. Προκειμένου ἡ ἄρσις τοῦ νόμου νὰ θεωρηθῇ ὡς ἠθικὸν χρέος

Ἐκτὸς τοῦ ἀπαιτουμένου δημοσίου εὐεργέτου ὡς ἐπιμελητοῦ τῶν κοινῶν, ἐφ' ὅσον δὲν ἦτο ἀρκετὴ διὰ τὴν γενικὴν εὐημερίαν καὶ ἀσφάλειαν ἡ νομικὴ τάξις, ἐχρειάζετο εἰς τὸν ἀστικὸν κόσμον πρὸς διευθέτησιν ἰδίως τῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα δὲν ἐλύοντο διὰ τῶν κρατικῶν μέτρων, ἡ συμβιβαστικὴ διάθεσις τῶν πολιτῶν. Ὅσον δίκαιος καὶ ἂν ἦτο, δὲν εἶχεν ὁ νόμος τὴν δυνατότητα νὰ ρυθμίζῃ μέχρι καὶ τῶν τελευταίων λεπτομερειῶν τὴν ἰδιωτικὴν ζωήν. Τοῦτο συνέβαινεν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἕνεκα τῆς μεταβλητῆς φύσεως τοῦ ζῶντος ἀστικοῦ ὀργανισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπέβαλλε μίαν συνεχῆ ἀναπροσαρμογὴν τῶν διοικητικῶν θεσμῶν εἰς τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα («τὰ πολιτικὰ μένοντα ἀποθνήκει»)[2] καὶ ἀφ' ἑτέρου λόγῳ τῶν ἰδιομόρφων προσωπικῶν ζητημάτων, οὕτως ὥστε τόσον ὁ ἠθικὸς κανὼν ὅσον καὶ ἡ νομοθετικὴ ἀπόφασις νὰ ἔχουν ἀναγκαστικῶς συνοπτικὸν χαρακτῆρα: «Πᾶς ὁ περὶ τῶν πρακτῶν λόγος τύπῳ καὶ οὐκ ἀκριβῶς ὀφείλει λέγεσθαι»[3]. Ὡς ὑποχρέωσις ἑπομένως δι' ὅσους σπουδάζουν τὰ γεγονότα τῆς ἀστικῆς διαγωγῆς ἐπιβάλλεται ὁ περιορισμὸς τῶν ἀπαιτήσεων τῆς γνώσεως ἀναλόγως τῆς ἰδιοτυπίας τοῦ θέματος: «Πεπαιδευμένου γάρ ἐστιν ἐπὶ τοσοῦτον τἀκριβὲς ἐπιζητεῖν καθ' ἕκαστον γένος, ἐφ' ὅσον ἡ τοῦ πράγματος φύσις ἐπιδέχεται»[4].

Ἐὰν κατὰ συνέπειαν ἐπεχειρεῖτο ἡ λύσις τῶν προβλημάτων τοῦ προσωπικοῦ βίου διὰ μιᾶς πολιτικῆς ἀποφάσεως, ἡ ὁποία εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον ὑποδεικνύει ἁπλῶς τὸ πλαίσιον τῆς ἀτομικῆς συμπεριφορᾶς, τὰ ἐν λόγῳ προβλήματα θὰ καθίσταντο διὰ τῆς ἐξωτερικῆς αὐτῆς ἐπεμβάσεως ὀξύτερα: «Αἴτιον δ' ὅτι ὁ μὲν νόμος καθόλου πᾶς, περὶ ἐνίων δ' οὐχ οἷόν τε ὀρθῶς εἰπεῖν καθόλου»[5]. Ἐὰν ὅμως ἡ ἀξίωσις τοῦ κράτους νὰ προσδιορίσῃ λεπτομερῶς τὸ εἶδος καὶ τὸν τρόπον τῶν ἰδιωτικῶν σχέσεων, θὰ ἐβίαζε τὴν ἱστορικότητα τοῦ πνεύματος καὶ οὐσιαστικῶς θὰ κα-

1. Ἠθ. Νικ. Θ' 9 (p. 1158 a 30 — 33).
2. » » Γ' 11 (p. 1116 b 18).
3. » » Β' 2 (p. 1104 a 1/2).
4. » » Α' 1 (p. 1094 b 23 — 25).
5. » » Ε' 14 (p. 1137 b 13 — 15).

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

τέλυε τὴν προσωπικὴν ζωήν, τὸν πυρῆνα τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς δημιουργίας, ἔπρεπεν ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς οἱ μέτοχοι τῆς πόλεως, διὰ νὰ μὴ συγκρούωνται μεταξύ των, ὅπου ἡ ἀστική των συμπεριφορὰ διέφευγεν ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της τὸν νομικὸν ἔλεγχον, νὰ διακρίνωνται ὑπὸ μιᾶς ἀμοιβαίας ἐπιεικείας, ἡ οὐσία τῆς ὁποίας θὰ ἦτο βασικῶς «ἐπανόρθωμα νόμου, ᾗ ἐλλείπει διὰ τὸ καθόλου· τοῦτο γὰρ αἴτιον τοῦ μὴ πάντα κατὰ νόμον εἶναι»[1].

Ὡς λόγον τοῦ ἐπιεικοῦς δικαίου ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεώρησε τὴν γενικότητα τῆς νομοθετικῆς ἀποφάσεως. Μεταξὺ ὅμως αὐστηρότητος καὶ συγγνώμης εἰς τὰ δημόσια θέματα εἶχε δημιουργηθῆ εὐθὺς μετὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ νομικοῦ κράτους μία ἠθικὴ ἀντίθεσις. Διὰ νὰ ἐπικρατήσῃ ὡς γενικὸς κανὼν τῆς ζωῆς ἡ γνώμη ἑνὸς ἐκτάκτου ἀνθρώπου, τοῦ Δράκοντος παραδείγματος χάριν εἰς τὴν Ἀττικήν, ἔπρεπε νὰ ὑποταχθοῦν τὰ εἰδικὰ εἰς τὰ γενικά, νὰ ἰσχύσῃ ἔστω καὶ διὰ τῆς βίας μία καθολικὴ αὐθεντία ἐναντίον τῶν προνομιακῶν ἐξαιρέσεων εἴτε οἱ πληττόμενοι ἦσαν κοινοὶ ἄνθρωποι, δηλαδὴ ἀκατοχύρωτοι θρησκευτικῶς, εἴτε οὐράνια πρόσωπα, δηλαδὴ ἐκπρόσωποι θείων συμφερόντων. Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν εἶχεν ἀνακηρύξει ὁ Πίνδαρος τὸν ἀστικὸν γνώμονα τῆς ζωῆς κυρίαρχον τοῦ ἐπιγείου καὶ τοῦ ὑπερφυσικοῦ κόσμου:

«Νόμος ὁ πάντων βασιλεὺς
θνατῶν καὶ ἀθανάτων
ἄγει δικαιῶν τὸ βιαιότατον
ὑπερτάτᾳ χειρί»[2].

Ἡ ἐμπορικὴ ἐν τούτοις καὶ διπλωματικὴ δραστηριότης ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ πολιτειακὴ καὶ κοινωνικὴ ἐξέλιξις ἀφ' ἑτέρου παρουσίασαν ἐνωρὶς μίαν διάστασιν μεταξὺ διοικητικῆς σκοπιμότητος καὶ ἠθικοῦ χρέους. Ὁ πολλαπλασιασμὸς καὶ ἡ διαφοροποίησις τῶν κρατικῶν διατάξεων ἐδημιούργησαν μίαν τόσον μεγαλυτέραν ἔντασιν εἰς τὴν σχέσιν τοῦ κράτους καὶ τῶν πολιτῶν, ὅσον μετετίθετο τὸ βάρος τῆς οἰκονομίας ἐκ τῶν στατικῶν σχέσεων τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς εἰς τὴν δυναμικὴν ἀλληλεξάρτησιν τῶν βιοτεχνικῶν μονάδων καὶ τῶν νομισματικῶν ἐπιρροῶν. Ὑπὸ τοὺς ὅρους αὐτοὺς ἡ ἀναθεώρησις τοῦ νόμου ἀναλόγως τῶν νέων κοινωνικῶν συνθηκῶν ἐνεφανίσθη ὡς πρᾶξις δικαίου. Ἡ ἐκπλήρωσις αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς ἠθικῆς ἀνάγκης ὡδήγησε τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν ἐκ τῶν Δρακοντείων μέτρων εἰς τὴν Σολώνειον νομοθεσίαν καὶ προτοῦ λήξῃ ὁ ἕκτος π. Χ. αἰών, εἰς τὴν περαιτέρω ἐκδημοκρατικοποίησιν τοῦ πολιτεύματος διὰ τοῦ Κλεισθένους.

1. Ἠθ. Νικ. Ε' 14 (p. 1137 b 26—28).
2. Ἀπόσπ. 169 (Snell).

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον οἱ πολιτικοὶ θεσμοὶ ἔχασαν τὸν ἀρχικῶς πάγιον χαρακτῆρα των, ὁ ὁποῖος εἶχεν ὑποκαταστήσει τὸ ἀκλόνητον θέλημα τῶν θεῶν εἰς τὰ ζητήματα τῶν κοινωνικῶν ὑποχρεώσεων, οὕτως ὥστε νὰ γίνῃ μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου κοινὴ συνείδησις, ὅτι τὸ δίκαιον θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ζητηθῇ ὄχι μόνον εἰς τὴν ἐφαρμογήν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν παράλειψίν των προκειμένου περὶ ὅλως ἐξαιρετικῶν περιπτώσεων. Προτοῦ δηλαδὴ ἀνατραπῇ τὸ νομοθετικὸν διάταγμα ἐκ τῶν πολλαπλασιαζομένων ἀντιθέτων πρὸς ἐκεῖνο ἢ ἀκαλύπτων ἐκ μέρους του ἀστικῶν γεγονότων, καθιερώθη καὶ μάλιστα ἐπισήμως[1] ἡ δυνατότης τῆς ἀποδόσεως τοῦ δικαίου ἀνεξαρτήτως τῶν ὅσων ὥριζε. Εἰς τὸ πλευρὸν τοῦ ἑρμηνευτοῦ τῆς θελήσεως τοῦ νομοθέτου ἐτοποθετήθη ὁ κριτὴς τῆς συγκεκριμένης ὑποθέσεως βάσει τῶν ἰδιαιτέρων κοινωνικῶν δεδομένων, τὰ ὁποῖα ἦτο δυνατὸν τὰ ἐπιβάλουν τὴν σιγὴν τοῦ νόμου, προκειμένου ἡ ἀντιδικία νὰ λυθῇ κατὰ δικαιότερον τρόπον, ἢ τὴν ἐξουδετέρωσίν του, παρ' ὅτι ὁ ἐναγόμενος τὸν παρεβίασε. Ἡ ἐξέλιξις αὐτή, διὰ τῆς ὁποίας ἡ Ἑλλὰς ἐτάχθη δικανικῶς ὑπὲρ τοῦ προσώπου καὶ κατὰ τοῦ δόγματος, ὑπὲρ τῆς ἐπιεικείας καὶ κατὰ τοῦ νόμου, ὑπῆρξε τὸ παράδειγμα διὰ τὸ ἀναθεωρητικὸν δικαίωμα τοῦ Πραίτωρος, τὸ «arbitrium boni viri» τοῦ Ρωμαϊκοῦ δικαίου καὶ τὴν «εὔλογον ἢ δικαίαν» κρίσιν τοῦ σημερινοῦ Ἀστικοῦ κώδικος[2]: «Ὁ γὰρ διαιτητὴς τὸ ἐπιεικὲς ὁρᾷ, ὁ δὲ δικαστὴς τὸν νόμον· καὶ τούτου ἕνεκα διαιτητὴς εὑρέθη, ὅπως τό ἐπιεικὲς ἰσχύῃ»[3].

10. Ἐπιείκεια, τὸ κοινωνικὸν «ἐπανόρθωμα νομίμου δικαίου»

Ἡ κοινωνικὴ ἀναστάτωσις τῆς πολιτικῆς τάξεως διὰ τῆς παραδοχῆς ἑνὸς τρόπου διευθετήσεως τῶν ἀστικῶν ὑποθέσεων ἐναντίον τῆς νομικῆς ἀνάγκης ἦτο φυσικὸν νὰ προκαλέσῃ τὴν ἀντίδρασιν τῶν ὑπερασπιστῶν τοῦ δημοσίου συμφέροντος, οἱ ὁποῖοι γενικῶς ἦσαν τῆς γνώμης, ὅτι ὁ κίνδυνος τοῦ κράτους ἐκ τῆς χαλαρώσεως τῶν ἠθῶν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπερνικηθῇ διὰ μιᾶς αὐστηροτέρας νομοθεσίας. Μεταξὺ τῶν ἐκπροσώπων τῆς δυναμικῆς αὐτῆς πολιτικῆς, ἡ ὁποία θὰ ἐπάτασσε διὰ παντὸς τρόπου τὴν παράβασιν τοῦ νόμου καὶ θὰ ἐθυσίαζε τὴν ἀτομικὴν περίπτωσιν εἰς τὴν πολιτικὴν σκοπιμότητα, ὑπῆρξεν ὁ Ξενοφῶν καὶ ὁ Πλάτων.

---

1. Ἴδε Δημοσθένους: Κατὰ Μειδίου 83, Ἀριστοτέλους: Πολ. Β' 8 (p. 1268 b 6/7), Δ' 12 (p. 1297 a 6), Ἀπόσπ. 387 (p. 1542 b 10), 413 (p. 1546 b 42, 1547 a 9), 414 (p. 1547 a 35, b 14), R. Hirzel: Themis, Dike und Verwandtes, ὡς ἀν. σ. 121/22.
2. Ἐ. Μ. Μιχελάκη: Ἡ θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τῶν πρακτικῶν ἀρχῶν, Ἀθῆναι 1961, σ. 29.
3. Ῥητορ. Α' 13 (p. 1374 b 21/22).

Ε.Υ.Δ τ.Ι.Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Διὰ τὸν πρῶτον ἡ βία δὲν ἐχαρακτήριζε τὸν νόμον, ἔστω καὶ ἂν ὑπέτασσε τὴν προσωπικὴν εἰς τὴν κρατικὴν ἀνάγκην, ἀλλ' ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος τὸν κατέλυεν, ἔστω καὶ ἂν ἐπρόκειτο νὰ ἐξυπηρετήσῃ μίαν δικαίαν κατὰ τὴν κρίσιν του ὑπόθεσιν. Δὲν θὰ ἔπρεπε διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὁ τοποτηρητὴς τῆς κοινωνικῆς συνοχῆς τοῦ κράτους νὰ ἐμφανίζεται συγκαταβατικὸς εἰς ὅσους παραβιάζουν τὴν κρατικὴν τάξιν, ἀλλὰ νὰ τὴν ἐπιβάλλῃ χωρὶς συναισθηματικοὺς ἐνδοιασμούς, ὁποτεδήποτε καλεῖται νὰ ἐξασκήσῃ τὸ πολιτικόν του λειτούργημα. Πρὸς ἐκείνους, τὴν ἐπιείκειαν τῶν ὁποίων ἐπεκαλέσθη ὁ Δείναρχος ἀναφερόμενος εἰς τὴν συγκαταβατικήν των διάθεσιν («ὡς ὑμεῖς.. δικάζειν ἐνίοτε εἴθισθε, τῇ συγγνώμῃ πλέον ἢ τῷ δικαίῳ ἀπονέμοντες»)[1], ὁ Ἀθηναῖος στρατηγὸς ἀντέταξε τὸ παράδειγμα τοῦ Κύρου, ὁ ὁποῖος ἐθεώρει «τὸ μὲν νόμιμον δίκαιον εἶναι, τὸ δ' ἄνομον βίαιον» καὶ διὰ τοῦτο «σὺν τῷ νόμῳ ἐκέλευεν ἀεὶ τὸν δικαστὴν τὴν ψῆφον τίθεσθαι»[2].

Ἐὰν ὁ σχολάρχης τῆς Ἀκαδημίας συνέταξε τοὺς «Νόμους», διὰ νὰ ὑποδείξῃ τελεσφόρους θεσμοὺς πρὸς ἀναχαίτισιν τῆς ἠθικῆς ἀποδιοργανώσεως τοῦ Ἀθηναϊκοῦ κράτους καὶ ἂν εἰς τὴν τελευταίαν αὐτὴν πολιτικήν του πραγματείαν προσεπάθησε νὰ καθορίσῃ ἐπακριβῶς τὸ ἔργον καὶ τὴν ζωὴν τῶν μετόχων τῆς «καλλιπόλεως»[3], δὲν ἦτο βεβαίως δυνατὸν νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν συγκατάβασιν ἔναντι τῶν ἀρνουμένων ἐμπράκτως τοὺς ὅρους τῆς ἐπιβεβλημένης ἀστικῆς συμπεριφορᾶς. Ἡ θεώρησις νομικῶς ἀπαραδέκτων πράξεων ὡς ἀδιαφόρων ἢ ἀκινδύνων διὰ τὸ κοινωνικὸν σύνολον ἐτραυμάτιζε τὸ δίκαιον καὶ κατὰ συνέπειαν ἐστρέφετο ἀναφανδὸν ἐναντίον τῆς ὑπάρξεως τοῦ πολιτικοῦ κόσμου. Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἔλλειψις αὐστηρότητος δὲν παρουσίαζε μίαν ἄποψιν τῆς δικαιοσύνης, ἀλλὰ καὶ τὴν κατάργησίν της: «Τὸ γὰρ ἐπιεικὲς καὶ σύγγνωμον τοῦ τελέου καὶ ἀκριβοῦς παρὰ δίκην τὴν ὀρθήν ἐστι παρατεθραυσμένον»[4]. Τῆς ἰδίας γνώμης ἦτο εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπιστημονικῆς του σταδιοδρομίας καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ ὁποῖος ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς πολιτικῆς ἀγωνίας τοῦ ἠθικοῦ του παιδαγωγοῦ ἐχαρακτήρισε «τὴν ἐπιείκειαν ἐλάττωσιν τῶν συμφερόντων καὶ δικαίων»[5].

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πλάτωνος τὰ πολιτικὰ πράγματα καὶ τὰ ἠθικὰ γεγονότα τῶν Ἀθηνῶν ἐστράφησαν ραγδαίως ἐναντίον τῆς ἀντικειμενικῆς αὐθεντίας. Βεβαίως ἡ νομικὴ θέλησις ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ τὴν μάχην τῆς Χαιρωνείας νὰ καθορίζεται ὑπὸ τῶν ἐκπροσώπων τοῦ δήμου, ἡ πτῶσις ὅμως τῆς ὑπολήψεως τοῦ κράτους καὶ ἡ ξένη ἐπιρροὴ ἀνέτρεψαν

---

1. Κατὰ Δημοσθένους 55.
2. Κύρου παιδείας Ι 3, 17.
3. Πολιτείας 527 C.
4. Νόμων 757 D — E.
5. Τοπικῶν Z' 3 (p. 141 a 16/17).

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

τὴν ἠθικήν της βάσιν. Ἐὰν οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν δημοσίων ἀνδρῶν «οὐκ εἰσὶ πολιτικοὶ κατ' ἀλήθειαν», ἀλλὰ χρημάτων ἕνεκεν ἅπτονται τοῦ ζῆν οὕτως»[1], ἦτο ἐπακόλουθον νὰ προσλάβουν καὶ οἱ νόμοι ἀντικοινωνικὸν χαρακτῆρα καὶ νὰ θεωρηθῇ τὸ ἐπίσημον δίκαιον γενικῶς ὡς ἀντίπαλον μέγεθος τῆς ἀληθινῆς δικαιοσύνης, ὅπως τὴν ἀντιλαμβάνεται ὡς συνήγορος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐναντίον τῆς κρατικῆς αὐθαιρεσίας ὁ συγγνώμων πολίτης: «Ἡ δὲ τοῦ ἐπιεικοῦς ἐστὶ κρίσις ὀρθή»[2].

Ἡ εὐθυκρισία ἐν προκειμένῳ δὲν ἐσήμαινεν ὁπωσδήποτε, ὅτι κακῶς ἰσχύουν οἱ νόμοι, ἀλλ' ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ἐμποδίζουν τὸν δικαστὴν νὰ ἐλέγχῃ τὴν συμπεριφορὰν κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὰ ψυχολογικά της αἴτια, οὕτως ὥστε ἡ ἀπόφασίς του νὰ στηρίζεται ὄχι μόνον εἰς τὴν πολιτικὴν διάταξιν, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐπὶ τῶν πραγματικῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς, ὁπότε ἡ κατανόησις, τὴν ὁποίαν θὰ ἐδείκνυε, θὰ ἦτο μία ἐπιτακτικὴ ἔκφρασις τῆς ἀληθείας: «Ἡ δὲ συγγνώμη γνώμη ἐστὶ κριτικὴ τοῦ ἐπιεικοῦς ὀρθή· ὀρθὴ δὲ ἡ τοῦ ἀληθοῦς»[3]. Κατὰ τὴν ἄποψιν λοιπὸν τοῦ Ἀριστοτέλους ἦτο δυνατὸν ἡ νομικὴ ἀπόφασις νὰ καταδικάζῃ τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος εἶχε μὲ τὸ μέρος του τὴν πραγματικότητα, ὅπως ἔπρεπε νὰ τὴν ἐκτιμήσῃ ὁ ἐκπρόσωπος τῆς μεταπολιτικῆς δικαιοσύνης: «Κατὰ μὲν τὸν γεγραμμένον νόμον ἔνοχός ἐστι καὶ ἀδικεῖ, κατὰ δὲ τὸ ἀληθὲς οὐκ ἀδικεῖ καὶ τὸ ἐπιεικὲς τοῦτό ἐστιν»[4]. Ὁ Σταγιρίτης συνεφώνησε διὰ τὸν λόγον αὐτὸν πρὸς τὸν Ἀρχύταν, ὁ ὁποῖος «ἔφη ταὐτὸν εἶναι διαιτητὴν καὶ βωμόν· ἐπ' ἄμφω γὰρ τὸ ἀδικούμενον καταφεύγει»[5].

Ἐκτὸς ὅμως τῆς νομικῆς ἐπιταγῆς καὶ τῆς συμβιβαστικῆς ἁρμοδιότητος τοῦ διαιτητοῦ καθῆκον τῶν πολιτῶν εἰς τὴν μεταξύ των σχέσιν ἔπρεπε νὰ εἶναι πρὸ παντὸς ἄλλου ἡ ἀμοιβαία ὑποχωρητικότης, ἡ μετάθεσις τοῦ ἑνὸς εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἄλλου, μία ταυτόχρονος ὑπέρβασις τοῦ ἐγωϊσμοῦ εἰς τοὺς τομεῖς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Τὴν ἰδιωτικὴν συναλλαγὴν ὤφειλε νὰ χαρακτηρίζῃ κυρίως ἡ διάθεσις τῆς ἐξομαλύνσεως τῶν διαφορῶν ἀντὶ τῆς ἀνταποδόσεως τῶν ἴσων, ἡ προσπάθεια τῆς συμφιλιώσεως, τὴν ὁποίαν θὰ ἐνίσχυεν ὁ περιορισμὸς τῶν ἀπαιτήσεων καὶ ἡ ἐπίγνωσις τῶν δυσχερειῶν τῆς ὑπάρξεως καὶ τῶν ἀδυναμιῶν τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀντιδίκων: «τὸ τοῖς ἀνθρωπίνοις συγγιγνώσκειν»[6] ὡς ἀποτέλεσμα τῆς θεωρήσεως τοῦ ἀτομικοῦ θέματος ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τοῦ συμβαλλομένου εἰς τὴν πρᾶξιν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεμελίωσε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θεωρητι-

---

1. Ἠθ. Εὐδ. Α´ 5 (p. 1216 a 23 — 27).
2. » Νικ. Ζ´ 11 (b. 1143 a 20).
3. » » Ζ´ 11 (p. 1143 a 23/24).
4. Ῥητορ. Α´ 13 (p. 1374 a 36 — b 4).
5. Ἠθ. Νικ. Ε´ 14 (p. 1137 b 12/13).
6. Ῥητορ. Α´ 13 (p. 1374 b 10/11).

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

κῶς τὴν Στωϊκὴν ἀντίληψιν τοῦ βίου, τὴν αὐτοκυριαρχίαν ἔναντι τῆς ἐπιθετικῆς διαγωγῆς, ὅπως τὴν παρουσίασαν ἐμπράκτως* οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἐπιεικείας εἰς μίαν ἐποχὴν τόσον μεγαλυτέρας ὀξύνσεως τῶν ἀστικῶν σχέσεων, ὅσον διελύοντο οἱ πολιτικοὶ δεσμοὶ καὶ κατέπιπτε τὸ ἐθνικὸν φρόνημα, ὅσον ἀβεβαιότερος καθίστατο εἰς τὴν πρακτικήν του συμπεριφορὰν ὁ ἄνθρωπος ἐντὸς ἑνὸς κόσμου χωρὶς ὅρια, χωρὶς ἐνθουσιασμὸν καὶ χωρὶς ἐσωτερικὴν τάξιν.

Ἐὰν ἐντὸς τοῦ κόσμου αὐτοῦ, ὅπως τὸν ἐσατίρισεν ἐντὸς ὀλίγου ὁ Μένανδρος, ὑπερίσχυεν ἀντὶ τῆς μεγαλοψυχίας ἡ μικρότης, ἐὰν οἱ κάτοικοί του ἦσαν μεμψίμοιροι καὶ μνησίκακοι καὶ διὰ νὰ ἐπιτύχουν εἰς τὴν ζωήν, ἐβασίζοντο εἰς τὴν ὑποστήριξιν τῶν σφετεριστῶν τοῦ κράτους καὶ κυρίως εἰς τὴν ἐκ συστήματος διὰ τῶν πράξεων ἢ τῶν λόγων κατάρριψιν τῶν πλησιεστέρων εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς κοινωνικῆς προβολῆς, ἐὰν καὶ οἱ νόμοι κατεσκευάζοντο, διὰ νὰ ὑποβοηθήσουν τὴν ἐπικράτησιν τῶν ἀδιστάκτων, τότε «τὸ παρὰ τὸν γεγραμμένον νόμον ἐπιεικὲς δίκαιον»[1] συνίστατο εἰς τὴν ἀντίθετον ἀκριβῶς στάσιν, τὴν καταστολὴν τῆς ἐκδικητικῆς διαθέσεως καὶ τὴν ἀνεκτικότητα ἔναντι τῆς ἐχθρικῆς διαγωγῆς: «Ἐφ' οἷς τε γὰρ δεῖ συγγνώμην ἔχειν, ἐπιεικῆ ταῦτα καὶ τὸ τὰ ἁμαρτήματα καὶ ἀδικήματα μὴ τοῦ ἴσου ἀξιοῦν»[2]. Ὅπου δὲν ἐπαινέβαινε τὸ κράτος, τὸ ἠθικὸν αὐτὸ αἴτημα ἐπέβαλλε τὴν ὑπομονὴν ἔναντι τῆς καταπιέσεως καὶ τῆς πλεονεξίας, «τὸ ἀνέχεσθαι ἀδικούμενον»[3]. Εἰς τὰ προσωπικὰ ζητήματα ἔπρεπεν ἐκτὸς αὐτοῦ νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ἡ πρόθεσις ἀντὶ τῆς μεμονωμένης ἐνεργείας, ἡ γενικὴ διαγωγή: ὁλόκληρος ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ἠθικήν του ὑπόστασιν καὶ ὄχι μόνον ἡ ἀντίδρασίς του εἰς μίαν δεδομένην στιγμήν: «Καὶ μὴ γὰρ πρὸς τὴν πρᾶξιν, ἀλλὰ πρὸς τὴν προαίρεσιν καὶ μὴ πρὸς τὸ μέρος, ἀλλὰ πρὸς τὸ ὅλον, μηδὲ ποῖός τις νῦν, ἀλλὰ ποῖός τις ἦν ἀεὶ ἢ ὡς ἐπὶ τὸ πολύ»[4].

Ἐκεῖνος ἑπομένως, ὁ ὁποῖος καταβάλλει προσπάθειαν νὰ κατανοήσῃ καὶ κυρίως νὰ συγχωρήσῃ τοὺς ἀνθρώπους — «τὸν γὰρ ἐπιεικῆ μάλιστά φαμεν εἶναι συγγνωμονικὸν»[5] — παρουσιάζεται ὡς ὁ ἠθικῶς ἄριστος πολίτης. Διὰ τῆς στάσεώς του ἐκφράζει τὴν πραγματικὴν δικαιοσύνην, ἡ ὁποία ἔγκειται ἢ (ἐφ' ὅσον ἔχει διάφορον ἔννοιαν) ὑποτάσσεται εἰς τὴν

* Πρβλ. τὸ ἀνέκδοτον τοῦ Πλουτάρχου: «Ὕδωρ δέ τινος αὐτοῦ κατασκεδάσαντος, ὑπὸ τῶν φίλων παροξυνόμενος ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον «ἀλλ' οὐκ ἐμοῦ» φησὶν «ἀλλ' ἐκείνου κατεσκέδασεν ὃν ἔδοξεν ἐμὲ εἶναι» (Ἀποφθεγμάτων βασιλέων καὶ στρατηγῶν: Ἀρχελάου 5, p. 177 B).

1. Ῥητορ. Α' 13 (p. 1374 a 26 — 28).
2. » Α' 13 (p. 1374 b 4/5).
3. » Α' 13 (p. 1374 b 18).
4. » Α' 13 (p. 1374 b 13 — 16).
5. Ἠθ. Νικ. Ζ' 11 (p. 1143 a 21/22).

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ἐπιείκειαν: «Ταυτὸν ἄρα δίκαιον καὶ ἐπιεικὲς καὶ ἀμφοῖν σπουδαίοιν ὄντοιν κρεῖττον τὸ ἐπιεικές»[1]. Τὴν ἰδιότητα διὰ τοῦτο τοῦ ἐπιεικοῦς ἀνθρώπου δὲν χρησιμοποιεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, διὰ νὰ δηλώσῃ μόνον τὸν συγγνώμονα, ἀλλὰ τὸν ἐνάρετον γενικῶς ὡς ἀντίθετον τοῦ «μοχθηροῦ»[2] καὶ τοῦ «φαύλου»[3]. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὑπερβάλλει τὴν κρατικὴν σκοπιμότητα ἐναντίον τοῦ ὑπερβατικοῦ μεγέθους τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας, ὅπως τὴν ἐξεθείασεν ὁ Πλάτων, διὰ νὰ θεμελιώσῃ τὴν κοινωνικὴν σκέψιν καὶ τὴν μεταγενεστέραν φιλοσοφικὴν καὶ θρησκευτικὴν Ἠθικὴν ἐπὶ τῆς ἀξίας τοῦ προσώπου. Πρῶτος ἐκεῖνος διὰ τοῦτο δημιουργεῖ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἐπίσημον δίκαιον τὴν ἔννοιαν τοῦ «ἄλλου»[4] καὶ διὰ τῆς ἐκτιμήσεως αὐτῆς τοῦ ὑποκειμενικοῦ ἐναντίον τοῦ ἀπροσώπου παράγοντος τῆς πράξεως εἰς τὸ λυκόφως τῆς Κλασσικῆς ἐποχῆς ἀποκαλύπτει τὸν ἱστορικὸν χαρακτῆρα τοῦ πνεύματος. Μετὰ τὴν συγγραφὴν τῶν «Ἠθικῶν Νικομαχείων» ὁ ἄνθρωπος ἀποκτᾷ ὡς δεύτερον πρόσωπον μίαν ἀξιοπρέπειαν, ὁ σεβασμὸς τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ μέχρι σήμερον τὸ κριτήριον τῆς ἠθικῆς ποιότητος τῶν πολιτισμῶν καὶ τῶν ἐποχῶν.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ — ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ — ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

1. Ἠθ. Νικ. Ε′ 14 (p. 1137 b 10/11).
2. » » Ι′ 18 (p. 1169 a 16).
3. » » Γ′ 6 (p. 1113 b 14), Δ′ 15 (p. 1128 b 20/21, 28/29), Ε′ 7 (p. 1132 a 2/3), Θ′ 5 (p. 1157 a 17), Κ′ 6 (p. 1176 b 24).
4. Ἴδε M. S. Shellens: Das Sittliche Verhalten zum Mitmenschen im Anschluss an Aristoteles, Hamburg 1958, σ. 195 κ.ἑ.

Ε.Υ.Δ. της Κ.Τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΦΥΣΕΩΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ

1. *Προτοῦ καταρρεύσῃ πολιτικῶς ἡ νομοθετικὴ τάξις*

Διὰ νὰ παρουσιασθῇ ὡς οὐσιαστικὸν δίκαιον ἡ ἐπιείκεια, ἔπρεπεν ἡ κρατικὴ δικαιοσύνη νὰ ἔχῃ ἀποκτήσει ἀπάνθρωπον χαρακτῆρα. Τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀριστοτέλους ὁ νόμος δὲν ἦτο ἡ ἐξασφάλισις τῶν πολιτικῶν ὅρων διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς κοινωνικῆς ἀνάγκης, ἀλλὰ μία ἐπιτακτικὴ δύναμις διευθετήσεως τῆς συλλογικῆς συμπεριφορᾶς ἐπὶ τῇ βάσει σκοπιμοτήτων ἀσχέτων ἢ ἐναντίων τῆς προσωπικῆς θελήσεως τῶν ἐνδιαφερομένων. Ἡ ἐξέλιξις αὐτὴ ἐδημιούργησε τὴν Ἠθικὴν ὡς ἐπιστήμην, δηλαδὴ παρουσίασε τὸ ἦθος, ὡς μίαν ὑπόθεσιν, ἡ ὁποία δὲν ἐστηρίζετο εἰς τὴν κρατικὴν τάξιν, ἀλλ' εἶχεν ἐσωτερικὰ μέτρα, τὴν ἀποκάλυψιν τῶν ὁποίων ἐπεδίωκεν ἡ θεωρητικὴ σκέψις. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς αὐτῆς ἡ φιλοσοφία δὲν ἦτο μία ἐρασιτεχνικὴ ἀπασχόλησις διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῆς ἐπιστημονικῆς περιεργείας, ἀλλ' ἡ δυνατότης τοῦ καθορισμοῦ τῆς διαγωγῆς, διὰ τῆς ὁποίας ἐπετυγχάνετο ἐντὸς τῆς πόλεως ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς. Ὅσον ὅμως δυσκολώτερον ἦτο δυνατὸν ἕνεκα τῆς κοινωνικῆς ἀτασθαλίας νὰ ἐκπληρωθῇ «τὸ ἔργον τοῦ ἀνθρώπου»[1], τόσον περισσότερον ἡ πνευματικὴ ἀποστροφὴ τῶν πολιτικῶς ἰσχυόντων διὰ τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ ἁρμόζοντος εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐνεφανίσθη ὡς ὕψιστον μέλημα τῆς ὑπάρξεως.

Προτοῦ καταλήξῃ λοιπὸν ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸν ἐκθειασμὸν τῆς θεωρίας ὡς τῆς ἀνωτάτης δραστηριότητος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἔπρεπε νὰ καταρρεύσῃ τὸ ἠθικὸν μέγεθος τοῦ νομικοῦ κράτους. Ἡ καταστροφὴ αὐτὴ ἀπετέλεσε τὸ συγκλονιστικώτερον γεγονὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ μετὰ τὴν νομισματικὴν διεύρυνσιν τῆς διοικητικῆς βάσεως τῶν Ἰωνικῶν ἄστεων. Διὰ τοῦ κινητοῦ πλούτου τῆς μεσαίας τάξεως, ἡ ὁποία περιώρισε τὰ προνόμια τῶν εὐπατριδῶν καὶ κατὰ συνέπειαν τὴν θεοκρατίαν ἀρχικῶς εἰς τὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας καὶ κατόπιν εἰς τὴν μητροπολιτικὴν Ἑλλάδα, τὰ δημόσια θέματα ἔπαυσαν νὰ ρυθμίζωνται ὑπὸ τοῦ συμφέροντος τῶν κυρίων τῆς γῆς εἰς τὴν μυθικήν τοῦ

1. Ἠθ. Νικ. Α' 6 (p. 1097 b 24/25, 1098 a 7, 12/13), Β' 5 (p. 1106 a 22—24).

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ... ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ... Ε.Υ.Α. της ΚΒ.Π. ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

κάλυψιν, διὰ νὰ ἐξαρτηθοῦν ἐκ τῆς λογικῆς ἀποφάσεως τῶν μετόχων τῆς πόλεως εἰς τὴν νομικήν της ἔκφρασιν. Τοὺς ἀνεξαρτήτους τῆς θεολογικῆς παραδόσεως πολιτικοὺς ὅρους τῆς ὑπάρξεως ἐθεώρησεν εἰς τὴν Ἰωνίαν ὁ Ἡράκλειτος ὡς ἀποτόκους τῆς ὑπερβατικῆς τάξεως, ἡ ὁποία διέπει τὸν κόσμον: «Τρέφονται γὰρ πάντες οἱ ἀνθρώπειοι νόμοι ὑπὸ ἑνὸς τοῦ θείου»[1].

Ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανίσεώς του εἰς τὸν ἀστικὸν βίον τῆς Ἑλληνικῆς ἀποικίας ὁ νέος κοινωνικὸς γνώμων τῆς συμπεριφορᾶς, τὸν ὁποῖον καθώριζεν ἡ γενικὴ ἐκτίμησις τῶν πολιτικῶν πραγμάτων, ἀντέταξε τὸ λογικόν του παράστημα εἰς τὸν μῦθον. Ἡ πολεμικὴ τῶν Ἰώνων φιλοσόφων κατὰ τῶν θαυμαζομένων ποιητῶν τοῦ παρελθόντος* μαρτυρεῖ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν κριτικὴν στάσιν τοῦ ἀντιμυθικοῦ πνεύματος ἔναντι τῶν ἐκπροσώπων τῆς φαντασίας καὶ τῆς αὐθαιρεσίας. Εἰς τὴν ἐπαναστατικήν του αὐτὴν κατεύθυνσιν τὸ νομικὸν αἰσθητήριον συνεβάδισε πρὸς τὴν θεωρητικὴν σκέψιν, ἡ ὁποία ἐπέβαλεν ἐναντίον τῶν μυθολογικῶν ἀπόψεων τῆς ἀληθείας τὴν ἀντικειμενικὴν αὐθεντίαν τῆς φύσεως, διὰ νὰ ὁρίσῃ τὸν τρόπον παρουσιάσεως ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν φαινομένων διὰ τῆς ἀδημιουργήτου, ἀμερολήπτου καὶ ἀκαταλύτου ἐσωτερικῆς της τάξεως. Εἴτε ὑπὸ τὴν γενικήν της ἐπίκλησιν, ἡ ὁποία παρουσίαζε τὸν αὐτοδύναμον χαρακτῆρα τῆς κοσμικῆς λειτουργίας, εἴτε ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ βασικοῦ της στοιχείου ὡς «ὕδωρ», «ἄπειρον», «ἀὴρ» ἢ «πῦρ», ἀλλ' ἐπίσης ὡς «ἀρχὴ» ἢ ὡς «κόσμος» ἡ ἐπιβλητικὴ αὐτὴ πραγματικότης ὑπῆρξε τὸ ἀντίστοιχον μέγεθος τοῦ νόμου ὡς ἐξουδετερώσεως τῶν αὐθαιρέτων παραγόντων τῆς κοινωνικῆς διαγωγῆς ἐντὸς τῆς πόλεως, τὴν διοικητικὴν ἐξουσίαν τῆς ὁποίας κατέκτησαν ἀρχικῶς οἱ «ἴσοι ἐν τῷ τιμήματι»[2] καὶ κατόπιν οἱ «ἐλεύθεροι καὶ ἄποροι πλείονες ὄντες»[3].

Μετὰ τὴν ὑπερνίκησιν τοῦ μυθικῶς κατωχυρωμένου ἀριστοκρατικοῦ δικαίου ἐντὸς τῶν δημοκρατουμένων πόλεων τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ἡ ζωὴ τῶν ὁποίων ἐστηρίχθη τελικῶς εἰς τὴν λογικὴν δοκιμασίαν καὶ τὴν κρατικὴν ἐξασφάλισιν τοῦ γενικοῦ συμφέροντος, τὰ δύο μαχητικὰ μεγέθη τοῦ ἀστικοῦ πνεύματος τῆς Ἰωνίας, ἡ φύσις καὶ ὁ νόμος συνεδέθησαν ἐσωτερικῶς. Καθ' ὃν χρόνον ὁ νόμος ἀπέκτησεν ἀντικειμε-

1. Diels I B' 114.

* «Τόν τε Ὅμηρον ἔφασκεν ἄξιον ἐκ τῶν ἀγώνων ἐκβάλλεσθαι καὶ ῥαπίζεσθαι» (Ἡράκλειτος, Diels I B' 42. Πρβλ. 40, 56, 105/06),

«Πάντα θεοῖσ' ἀνέθηκαν Ὅμηρός θ' Ἡσίοδός τε,
ὅσσα παρ' ἀνθρώποισιν ὀνείδεα καὶ ψόγος ἐστίν,
κλέπτειν μοιχεύειν τε καὶ ἀλλήλους ἀπατεύειν»

(Ξενοφάνης, Diels I B' 11. Πρβλ. 12, 14—16).

2. Ἠθ. Νικ. Θ' 12 (p. 1160 b 18/19).

3. Πολ. Δ' 4 (p. 1290 b 17—19).

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

νικὴν διάστασιν, διὰ νὰ προσδιορίσῃ τὴν λειτουργίαν τῆς φύσεως, ἐκείνη ἐχαρακτήρισε διὰ τῆς ἀντικειμενικότητός της τὴν ὀρθὴν κοινωνικὴν σχέσιν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ δίκαιον ἀπέκτησεν ἤδη ἀπὸ τοῦ Ἡσιόδου βιοκοσμικὸν χαρακτῆρα[1], ὁ ὁποῖος ἀπετέλεσεν ἐν συνεχείᾳ τὸν γνώμονα τῶν ἀστικῶν σχέσεων. Ὅπου ἴσχυεν ἡ δημοτικὴ ἀπόφασις, ἐξεφράζετο πολιτικῶς μία «φυσικὴ» ἀνάγκη. Ὁ πραγματικὸς νόμος ἦτο διὰ τοῦτο «μέτρον ἢ εἰκὼν τῶν φύσει δικαίων»[2].

2. Τὸ ἡρωϊκὸν ἀνάστημα καὶ ἡ ἀνατροπὴ τῆς «νομιζομένης πολιτείας»

Τὴν νομοτέλειαν τῆς κεντρικῆς φιλοσοφικῆς ἰδέας τοῦ Ἰωνικοῦ πνεύματος ἐπεσκίασε μετὰ τὴν διάδοσιν τῆς χρήσεως τοῦ σιδήρου καὶ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς νομισματικῆς οἰκονομίας εἰς τὴν κεντρικὴν Ἑλλάδα τὸ παράστημα τῆς πόλεως. Ἐνῷ ἡ φύσις καὶ ὁ νόμος ὑπῆρξαν εἰς τὴν ἀποικίαν πολιτικὰ γεγονότα, προϋποθέτουν δηλαδὴ τὴν ὕπαρξιν μιᾶς ἑτεροκλήτου κοινωνίας μεταναστῶν, ἡ συγκρότησις τῆς «μητροπόλεως» ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τῆς ἀστικῆς Δικαιοσύνης, ἡ ὁποία ὀλοφύρεται εἰς τὰ «Ἔργα» τοῦ Ἡσιόδου διὰ τὸν βιασμόν της*, ἀπετέλεσε τὸ ἐπώδυνον πρόβλημα, ὅσων δὲν ἀνεχώρησαν «κατὰ βίου τε καὶ γῆς ζήτησιν»[3]. Ἀντὶ τῆς κοσμικῆς αὐθεντίας, ἡ ὁποία ἐτάχθη ἐναντίον τοῦ μύθου, τὴν ἀριστοκρατικὴν τάξιν κατεπολέμησεν ἐνταῦθα ὁ ἥρως. Τὰ τοτεμικὰ ἐμβλήματα τῶν εὐγενῶν ὑπῆρξαν τὰ τέρατα, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ ὑπερνικήσῃ ὁ ἡράκλειος μόχθος τοῦ δήμου. Ὡς «ἐλευθερίας νομοθέτης»[4] ὁ ἐκπρόσωπος τῶν κοινωνικῶς ἀνερχομένων ἀστῶν συνεδέθη διὰ τοῦτο εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς πρὸς τὸν ἀπρόσωπον βιαστὴν τῆς στηριζομένης εἰς τὴν θείαν εὔνοιαν δυνάμεως τῶν εὐπατριδῶν:

«Νόμος ὁ πάντων βασιλεὺς
θνατῶν τε καὶ ἀθανάτων
ἄγει δικαιῶν τὸ βιαιότατον
ὑπερτάτᾳ χειρί· τεκμαίρομαι
ἔργοισιν Ἡρακλέους»[5].

---

1. Ἴδε ἀν. σ. 49 *
2. Τοπ. Ζ΄ 2 (p. 140 a 7/8).
* «Τῆς δὲ Δίκης ῥόθος ἑλκομένης, ᾗ κ' ἄνδρες ἄγωσι
δωροφάγοι, σκολιῇς δὲ δίκῃς κρίνωσι θέμιστας,
ἡ δ' ἕπεται κλαίουσα πόλιν καὶ ἤθεα λαῶν»
(Ἔργων καὶ ἡμερῶν 220 — 222).
3. Ἡροδότου I 94.
4. Μαξίμου Τυρίου: Τῶν ἐν Ρώμῃ διαλέξεων τῆς πρώτης ἐπιδημίας XV 6 (p. 76 b).
5. Πινδάρου: Ἀπόσπ. 169 (Snell).

Ε.Υ.Δ. τ.Κ. τ.Π. ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Εἰς τὴν Ἀττικὴν ὁ Θησεὺς ὑπῆρξεν ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ὑπεχρέωσε τὰ ἐπὶ μέρους οἰκογενειακὰ συμφέροντα νὰ συντονισθοῦν ἐπὶ τῇ βάσει μιᾶς αὐθεντικῆς ὀργανώσεως*, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἴσχυσεν οὐσιαστικῶς τὸ πρῶτον ἀστικὸν δίκαιον τῶν Ἀθηνῶν. Ἐνῷ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κέκροπος οἱ διάφοροι «ἄρχοντες» τοῦ τόπου, ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν ἐξωτερικὴ ἀνάγκη συνασπισμοῦ, «αὐτοὶ ἕκαστοι ἐπολιτεύοντο καὶ ἐβουλεύοντο», ὁ «οἰκιστής»[1] τοῦ ἄστεος τῆς Παλλάδος Τροιζήνιος ἥρως «γενόμενος μετὰ τοῦ ξυνετοῦ καὶ δυνατὸς» κατέλυσε «τά τε βουλευτήρια καὶ τὰς ἀρχὰς» καὶ ὑπεχρέωσε τοὺς πάντας «μιᾷ πόλει ταύτῃ χρῆσθαι»[2]. Καθ' ὁδὸν πρὸς τὴν δημοκρατίαν ἡ Ἑλληνικὴ «μητρόπολις» ἐνδιεφέρθη ὡς ἐκ τούτου πρὸ παντὸς διὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῶν ὅρων τῆς συμβιώσεως ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ ὀλιγώτερον διὰ τὴν ἀξίαν τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος τῆς ζωῆς. Ἐφ' ὅσον ἐχρησιμοποίησε τὴν Ἰωνικὴν ἔννοιαν τῆς «φύσεως», τὴν συνέδεσε τελικῶς πρὸς τὴν πνευματικὴν ὑπόστασιν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ ἐξυπηρετήσῃ ὁ πολιτικὸς ὀργανισμός. Οὔτε τὸ «πῦρ» οὔτε ὁ «ἀήρ», ἀλλ' ἡ ψυχὴ «σχεδὸν ὀρθότατα λέγοιτ' ἂν εἶναι διαφερόντως φύσει»[3].

Ἀντὶ τοῦ κοσμολογικοῦ του χαρακτῆρος ὁ μέγας σκοπὸς τῆς Ἰωνικῆς θεωρίας ἀπέκτησε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον μετὰ τὴν ἐπιβολὴν τῶν Περσῶν εἰς τὴν Ἰωνίαν ἀνθρωπολογικὸν νόημα, διὰ νὰ συνδεθῇ ἀμέσως πρὸς τὸ κεντρικὸν θέμα τῆς πολιτικῆς συνυπάρξεως. Δύο ἐν τούτοις ἀποφασιστικὰ γεγονότα, ἡ κατάλυσις τοῦ θείου δικαίου, ἡ ὁποία παρουσίασεν ὡς βασικὸν πρόβλημα τοῦ ἀστικοῦ βίου τὴν κρατικὴν ἀγωγὴν καὶ κατέληξεν εἰς τὴν σοφιστικὴν παραπλάνησιν τοῦ δήμου καὶ ἡ ἀνάπτυξις ἐμπορικῶν καὶ διπλωματικῶν σχέσεων, ἡ ὁποία περιώρισε τὸν τομέα τῆς ἀμέσου ἐμπειρίας καὶ ὡδήγησεν εἰς τὴν ρητορικὴν ἐκπροσώπησιν τῶν πολιτῶν, ἐδημιούργησαν εἰς τὴν δημοκρατουμένην Ἑλλάδα τὴν δυνατότητα τῆς λήψεως κυβερνητικῶν ἀποφάσεων ἐναντίον τῶν πραγματικῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν. Ἡ κατάστασις ἐπεδεινώθη διὰ τοῦ ἐμπορικοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν κεφαλαίων, ὁ ὁποῖος πρῶτον ἐχαλάρωσε τοὺς ἠθικοὺς δεσμοὺς[4] καὶ δεύτερον κατωχύρωσε νομικῶς ἀντιδημοτικὰ συμφέροντα. Ἀφ' ὅτου ὅμως ἦτο

---

* «(Θησεὺς) παρέλαβε τὴν Ἀθηναίων δυναστείαν καὶ τοὺς μὲν Πάλλαντος παῖδας πεντήκοντα ἀπέκτεινεν· ὁμοίως δὲ καὶ ὅσοι ἀνταῖραι ἤθελον παρ' αὐτοῦ ἀπεκτάνθησαν καὶ τὴν ἀρχὴν ἅπασαν ἔσχε μόνος» (Ἀπολλοδώρου: Ἐπιτομῆς I 11).

1. Σχολίων εἰς Αἰσχίνου κατὰ Κτησιφῶντος 13.
2. Θουκυδίδου II 15, 1/2.
3. Πλάτωνος: Νόμων 892 C. Πρβλ. 896 C.
4. Ἴδε W. Jaeger: Die griechische Staatsethik im Zeitalter des Plato, ὡς ἀν. σ. 91.

Ε.Υ. της Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

δυνατὸν «κατὰ νόμους ἄρχειν καὶ παρανόμως»[1], εἶχεν ἀνατραπῆ τὸ ἠθικὸν βάθρον τῆς «νομιζομένης πολιτείας»[2]. Ἐὰν διὰ τοῦτο ἀπὸ τῶν μέσων ἤδη τοῦ 5ου π. Χ. αἰῶνος εἰς τὴν κατ' ἐξοχὴν πόλιν τῆς δημοκρατίας ἡ βουλὴ ἐξυπηρέτησε τὰ σχέδια τῶν πλουσίων ἐμπόρων καὶ βιοτεχνῶν, οἱ ὁποῖοι διὰ τῆς οἰκονομικῆς των ἐπιρροῆς ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ὑπερισχύουν συστηματικῶς τῶν ἐκπροσώπων τῆς γενικῆς φροντίδος[3], καθίσταται σαφὲς διὰ ποῖον λόγον ἡ ἀναγκαστικὴ δύναμις τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας ἐθεωρήθη ὡς καταδυνάστευσις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως: «Ὁ δὲ νόμος, τύραννος ὢν τῶν ἀνθρώπων, πολλὰ παρὰ φύσιν βιάζεται»[4].

Εἰς τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν συνέβαλεν ἐπίσης ἡ ἀποδέσμευσις τοῦ ἤθους ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, ἡ ὁποία ἐστηρίχθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐπὶ σκοπιμοτήτων ἀσχέτων πρὸς τὴν κοινωνικὴν ἔννοιαν τοῦ πρέποντος: «Ἐπεὶ ποίῳ δικαίῳ χρώμενος Ξέρξης ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ἐστράτευσεν ἢ πατὴρ αὐτοῦ ἐπὶ Σκύθας;»[5]. Ἀφ' ὅτου ἰδίως μετὰ τὰ Μηδικὰ παρετηρήθη αὐτοβούλως ἢ κατ' ἀνάγκην μία γενικὴ συγκέντρωσις τῶν αὐτονόμων ἕως τότε πόλεων περὶ τὸν ἄξονα τῶν Ἀθηνῶν ἢ τῆς Σπάρτης (δύο ἀσπόνδων ἀντιπάλων, οἱ ὁποῖοι μετέθεσαν ἐντὸς ὀλίγου τὸ κέντρον τοῦ πολιτικοῦ των βάρους πρὸς τὰ ἔξω καὶ εἰς τὸν ἀγῶνα πρὸς ἐπικράτησιν ἔστρεψαν τὴν προσοχὴν τῶν ἰδικῶν των πολιτῶν καὶ τῶν συμμάχων ἐκ τῶν γεγονότων τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως εἰς τὰ ἐπεισόδια τοῦ αἱματηροῦ των ἀνταγωνισμοῦ καὶ τὴν πάσῃ θυσίᾳ ἀποτελεσματικὴν ἀντίστασιν διὰ μίαν ἐνδεχομένην ἐπίθεσιν) κατέπεσεν ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς Ἑλλάδος τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἠθικὴν τοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον ὑπὸ τὴν πίεσιν καὶ τὸ πρόσχημα τῆς ἀμυντικῆς φροντίδος ἐβίασε τὴν κοινὴν θέλησιν, διὰ νὰ ἐμφανισθῇ τελικῶς ὡς μία ἐπιτακτικὴ ἀρχή, ἡ ὁποία δὲν εἶχε σχέσιν πρὸς τὰ ζητήματα τοῦ προσωπικοῦ βίου, ὁσάκις δὲν τὸν ἐνέτασσε βιαίως εἰς τὴν ἀναγκαιότητα τῆς στρατιωτικῆς συμμαχίας.

3. Ἐκ τῆς συμβατικότητος τοῦ νόμου πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν φύσιν

Ἀφ' ἧς στιγμῆς τὸ κράτος ἔπαυσε νὰ ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν ἠθικήν του ὑπόστασιν, ἐφ' ὅσον ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιβάλλεται διὰ τῆς δολοπλοκίας καὶ τῆς ὑποστηρίξεως τῶν ἰσχυρῶν συμμάχων ἐναντίον τῶν ἀληθινῶν κοινωνικῶν διαθέσεων καὶ ἀναγκῶν (ὁπότε καὶ ὁ νόμος ἔπαυσε νὰ

1. Πλάτωνος: Πολιτικοῦ 302 Ε.
2. Ἀριστοτέλους: Πολ. Δ' 8 (p. 1293 b 22/23).
3. Ἴδε Zs. Rittoók: Aristophanes und die Krise der Kultur («Studien zur Geschichte und Philosophie des Altertums», ἐκδ. J. Harmatta, Amsterdam 1968, σ. 46).
4. Ἱπποκράτους: Περὶ διαίτης II 11, 1/2 (p. 486).
5. Πλάτωνος: Γοργίου 483 D-C.

Ε.Υ.Δ της Κ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

παρουσιάζῃ τὴν «εἰκόνα τῶν φύσει καλῶν καὶ δικαίων»)[1] χρονολογεῖται ὁ δεύτερος προσανατολισμὸς τῆς Ἑλλάδος *πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα*. Κατὰ τὸν πρῶτον εἶχεν ἀναζητηθῆ τὸ ἀμερόληπτον μέγεθος τῆς ἀληθείας ἐναντίον τῆς θεολογικῆς παραδόσεως. Ἡ «φύσις» εἶχε σχετισθῆ τότε πρὸς τὴν *γνῶσιν*. Τώρα ὤφειλε νὰ σχετισθῆ πρὸ παντὸς ἄλλου πρὸς τὸ *ἦθος*. Ὁ σύνδεσμος ὅμως αὐτὸς δὲν ἐσήμαινεν ἁπλῶς τὴν ἀποδέσμευσίν της ἐκ τοῦ νόμου, διὰ τῆς πολιτικῆς δυνάμεως τοῦ ὁποίου εἶχεν ἐξουδετερώσει τὸν μῦθον, ἀλλὰ *τὴν ἀντίθεσίν της πρὸς τὸν νόμον**, ὁ ὁποῖος ἔκτοτε κατέστρεφε τὴν ἐσωτερικήν της τάξιν[2].

Εἰς τὴν δευτέραν ἀξιοποίησιν τῆς *φύσεως* ὡς ἀντιπάλου μεγέθους τῆς κρατικῆς δικαιοσύνης συνέτεινεν ἀσφαλῶς ἡ ἰατρικὴ ἐπιστήμη τῆς Ἰωνίας διὰ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῶν λειτουργιῶν τοῦ σώματος ὡς «φυσικῶν» γεγονότων[3], κυρίως ὅμως ἡ φιλοσοφική της αἴγλη ὡς πρώτου ἐπιστημονικοῦ ὅρου τῆς ἱστορίας εἰς μίαν ἐποχήν, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ θεοὶ δὲν ἐπετρέπετο νὰ ἐπέμβουν εἰς τὴν διευθέτησιν τῶν κοινῶν, διὰ νὰ μὴ στηρίξουν τὰ ἐπὶ μέρους συμφέροντα τῶν πολιτικῶς ἐξουδετερωθέντων φυλετικῶν των ἀπογόνων. Εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τοῦτο τοῦ τέλους τῆς Κλασσικῆς ἐποχῆς ἡ φύσις ἐπανέλαβε τὴν λυτρωτικήν της ἀποστολήν, αὐτὴν τὴν φορὰν βεβαίως ὄχι ἐναντίον τῆς μυθικῆς τάξεως, ἡ ὁποία ὥριζεν ἄλλοτε ἀναλόγως τῶν οἰκογενειακῶν προνομίων τὸ δίκαιον, ἀλλὰ *κατὰ τῆς νομικῆς συνθήκης*, ἡ ὁποία ὥριζε τὴν ἰδιωτικὴν ἐπιδίωξιν ὡς γενικὴν ὑποχρέωσιν.

Τὴν ἀντιδιαστολὴν τῶν φυσικῶν διαθέσεων ἐκ τῆς πολιτικῆς ἀνάγκης ἐτόνισεν ἐνωρὶς καὶ ἡ Σοφιστεία εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς παρουσιάσεως ὡς ἀπαραδέκτων τῶν παραδοσιακῶν θεσμῶν χάριν τῆς βελτιώσεως τῶν διοικητικῶν ὅρων ζωῆς. Οἱ πρῶτοι διδάσκαλοι τῆς κρατικῆς τέχνης ἐτάχθησαν ὅμως *ἐναντίον τῆς φύσεως*, ἡ ὁποία «ἐστὶν ἄτακτον καὶ κατ' ἄνδρα ἴδιον τοῦ ἔχοντος» ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς νόμους, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν «τὸ κοινὸν καὶ τεταγμένον καὶ ταὐτὸ πᾶσιν»[4]. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ συγχρωτισμοῦ τῶν πεποιθήσεων διὰ τῆς ἐμπορικῆς ἐπικοινωνίας τῶν πόλεων οἱ θεωρητικοὶ τῆς δημοκρατικῆς κινήσεως ἀνέτρεξαν εἰς

---

1. *Ἀριστοτέλους*: Τοπ. Ζ' 3 (p. 141 a 20/21).

* «Ὡς τὰ πολλὰ δὲ ταῦτα ἐναντία ἀλλήλοις, ἥ τε φύσις καὶ ὁ νόμος» (*Πλάτωνος*: Γοργίου 482 Ε).

2. Ἴδε W. K. C. *Guthrie*: A History of Greek Philosophy, Cambridge III τόμ. 1969, σ. 55 κ.ἑ.

3. Ἴδε F. *Heinimann*: Nomos und Physis, Basel 1945, σ. 131.

4. Ἀγνώστου ῥήτορος (*Δημοσθένους*): Α' Κατ' Ἀριστογείτονος 15/16 (p. 774).

τὴν ἀρχὴν τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν[1] καὶ διὰ τῆς διαπιστώσεως, ὅτι τὰ ἰσχύοντα ἐντὸς τῶν ἀστικῶν κέντρων ἦσαν ἀνάλογα τῶν ἰσχυροτέρων ἐπιρροῶν, ἐθεμελίωσαν οὐσιαστικῶς τὴν πολιτικὴν ἐπιστήμην: «Φημὶ γὰρ ἐγὼ τὸ δίκαιον οὐκ ἄλλο τι ἢ τὸ τοῦ κρείττονος ξυμφέρον»[2]. Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦ Θρασυμάχου εἶχε καταλήξει καὶ ὁ Γοργίας, διὰ τὸν ὁποῖον ἡ ἔννοια τῆς δικαιοσύνης ἐσήμαινε «τὸν ἀμείνω τοῦ χείρονος πλέον ἔχειν καὶ τὸν δυνατώτερον τοῦ ἀδυνατωτέρου»[3].

Ἐὰν ὅμως εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἱστορικῆς της σταδιοδρομίας ἡ πολιτικὴ φιλοσοφία κατηγόρησε τὴν φύσιν ὡς αἰτίαν τῶν ἀριστοκρατικῶν προνομίων, ἀφ' ὅτου ἡ γενικὴ ψηφοφορία ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιβάλῃ ἀντιδημοτικὰ μέτρα ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τῆς ρητορείας, ἡ ὁποία παρουσίαζε «τὸν ἥττω λόγον κρείττω»[4], κατέστη κοινὴ πεποίθησις μεταξὺ τῶν πολιτικῶς σκεπτομένων, ὅτι τὸ κράτος ἀνέκαθεν ἐβασίζετο εἰς τὴν βίαν: «Ταῦτ' ἐστίν, ὦ φίλοι, ἅπαντα ἀνδρῶν σοφῶν παρὰ νέοις ἀνθρώποις, ἰδιωτῶν τε καὶ ποιητῶν φασκόντων εἶναι τὸ δικαιότατον, ὅ,τι ἄν τις νικᾷ βιαζόμενος»[5]. Διὰ τῶν ἐπισήμων βεβαίως ἐκπροσώπων τῆς ἠθικῆς τάξεως ἡ πόλις κατέβαλλεν ἰδιαιτέραν προσπάθειαν νὰ πείσῃ τοὺς ψηφοφόρους τοῦ μέλλοντος νὰ θεωροῦν ὡς ὀρθὴν πολιτικὴν συμπεριφορὰν τὴν ἰσονομίαν: «Ἐκ νέων λαμβάνοντες.. κατεπᾴδοντές τε καὶ γοητεύοντες καταδουλούμεθα λέγοντες, ὡς τὸ ἴσον χρὴ ἔχειν καὶ τοῦτό ἐστιν τὸ καλὸν καὶ τὸ δίκαιον»[6]. Ἐν τούτοις θὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ σαφές, ὅτι ὁ νόμος εἶναι μία ἐπισφαλὴς κοινωνικὴ συνθήκη ἔναντι τοῦ πραγματικοῦ ἤθους, τὸ ὁποῖον δὲν ἐπηρεάζεται ὑπὸ τῆς ἐξαγοραζομένης ρητορικῆς ἐπιχειρηματολογίας: «Τρόπος χρηστὸς ἀσφαλέστερος νόμου· τὸν μὲν γὰρ οὐδεὶς ἂν διαστρέψαι ποτὲ ῥήτωρ δύναιτο, τὸν δ' ἄνω καὶ κάτω λόγοις ταράσσων πολλάκις λυμαίνεται»[7].

Καθ' ὃν χρόνον συνετελεῖτο ἡ ἀποδέσμευσις αὐτὴ τῆς ἠθικῆς ἐκ τῆς πολιτικῆς, ἐφ' ὅσον τὰ πραγματικὰ αἰτήματα τοῦ ἀστικοῦ βίου δὲν ἐλαμβάνοντο ὑπ' ὄψιν κατὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν νόμων εἴτε λόγῳ τῆς ἐπιτηδειότητος τῶν δημαγωγῶν καὶ τῆς ἀπαιδευσίας τοῦ δήμου εἴτε λόγῳ τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως τῶν κρατούντων, ὅ,τι κυρίως συνέβη μετὰ τὴν

1. Ἴδε W. Nestle: Politik und Moral im Altertum («Griechische Weltanschauung in ihrer Bedeutung für die Gegenwart», Darmstadt 1969, σ. 140).
2. Θρασύμαχος: (Diels II B' 6 a), Πλάτωνος: Πολιτείας 338 C.
3. Πλάτωνος: Γοργίου 483 D.
4. Πρωταγόρας (Diels II A' 21), Ἀριστοτέλους: Ῥητορ. B' 24 (p. 1402 a 24).
5. Πλάτωνος: Νόμων 890 A.
6. » : Γοργίου 483 E — 484 A.
7. Κριτίας (Diels II B' 22). Πρβλ. Εὐριπίδου: Ἀπόσπ. 595 (Nauck).

ΕΠΑΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗ ... ΗΛΙΑ ΔΑΜΠΙΝΟΝ ... ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΠΕΤΗΡΙΣ ... Ε.Π.Δ της Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

κατάλυσιν τῆς δημοκρατίας, ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἐθεώρησεν ὡς ἄδικον «τὸ ἐναντίον τῆς φύσεως»[1] καὶ ταυτοχρόνως πολλοὺς ἐκ τῶν νόμων τοῦ κράτους «παρὰ φύσιν»[2]. Προτοῦ ἡ ἐξέλιξις αὐτὴ δημιουργήσῃ «τὸ τῆς φύσεως δίκαιον»[3], τὴν ἠθικὴν ἀπαίτησιν τοῦ καθορισμοῦ τῶν πράξεων ἐπὶ τῇ βάσει μιᾶς ἀμετακινήτου ὀντολογικῆς ἀρχῆς ἀσχέτως τῶν κρατικῶν διατάξεων, ὡδήγησε φιλοσοφικῶς τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι, ὅπως ἀκριβῶς εἰς τὰ ζητήματα τῆς πολιτικῆς συμπεριφορᾶς ἔμενε τὸ οὐσιῶδες ἐκτὸς θέματος, διέφευγε καὶ εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς ἀντιλήψεως τῶν φυσικῶν πραγμάτων τὴν παρατήρησιν ἡ οὐσιαστική των ὑπόστασις. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ θεωρητικὴ σκέψις διέσπασε τὴν φύσιν εἰς ἐκείνην, ἡ ὁποία ὑπόκειται εἰς τὰ αἰσθητήρια καὶ ἀποκτᾷ τὴν συμβατικήν της ποιότητα («νόμῳ χροιή, νόμῳ γλυκύ, νόμῳ πικρὸν») καὶ εἰς ἐκείνην, ἡ ὁποία παραμένει κατ' οὐσίαν ὑπεραισθητή: «Ἐτεῇ δ' ἄτομα καὶ κενόν[4]· τὰ δ' ἄλλα πάντα νενομίσθαι»[5]. Ἐφ' ὅσον ὅμως τὸν ἀποφασιστικὸν ρόλον εἰς τὴν ἀντίληψιν ἔπαιζεν ἡ αἴσθησις τῶν ὄντων, ἦτο ἀναπόφευκτον τὸ συμπέρασμα, ὅτι διὰ τὴν συγκρότησιν τῶν πραγματικῶν καὶ τῶν ὑποθετικῶν φαινομένων τοῦ κόσμου τὴν εὐθύνην ἔφερεν ὁ ὑποκειμενικὸς παράγων: «Πάντων χρημάτων μέτρον ἐστὶν ἄνθρωπος, τῶν μὲν ὄντων ὡς ἔστιν, τῶν δὲ οὐκ ὄντων ὡς οὐκ ἔστιν»[6].

4. *Ποῦ ὀφείλεται ἡ δευτέρα Ἑλληνικὴ φυσιολογία*

Ἡ προσπάθεια τῶν Σοφιστῶν νὰ τονίσουν τὴν ἀνθρωπιστικὴν ἀνωτερότητα τοῦ νόμου ἔναντι τῶν φυσικῶν συνθηκῶν τῆς ἀπαιδευσίας, τοῦ πολιτισμοῦ ἔναντι τῆς βαρβαρότητος, ἡ ὁποία ἐπικρατεῖ, ὅπου ἰσχύει μόνον ἡ σωματικὴ δύναμις ἢ τὸ ἔνστικτον, ὡδήγησε τὴν Προσωκρατικὴν φιλοσοφίαν εἰς τὸν ἐκθειασμὸν τῆς ὑποκειμενικότητος. Ἐὰν ὁ Πρωταγόρας ἐπέμεινεν εἰς τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἀνθρωπίνου παράγοντος ἔναντι τῶν ἀντικειμενικῶν δεδομένων κατὰ τὴν συγκρότησιν τῆς γνώσεως, δὲν ἤθελε τόσον νὰ ὑποδείξῃ τὰ ὅρια τῆς ἀντιληπτικῆς ἱκανότητος, ὅσον νὰ τονίσῃ τὸ ἐνεργητικὸν στοιχεῖον εἰς τὴν θεμελίωσιν τῶν ὑπαρκτῶν καὶ τῶν ἀνυπάρκτων ἀπόψεων τοῦ κόσμου[7]. Κατ' οὐσίαν ἐστρέφετο ἐναντίον τῶν φυσιολόγων τῆς Ἰωνίας, οἱ ὁποῖοι ἐξεθείασαν τὸν δυναμισμὸν τῆς ὕλης, ἐκεῖνα δηλαδὴ τὰ γεγονότα, διὰ τὰ ὁποῖα δὲν ἦτο ὑπεύθυνος ὁ

1. Δημόκριτος (Diels II A' 166).
2. Πλάτωνος: Γοργίου 484 A.
3. » : » 484 B.
4. Δημόκριτος (Diels II B' 125).
5. » (Diels II A' 1 (44).
6. Πρωταγόρας (» II B' 1).
7. Ἴδε E. Dupréel: Les Sophistes, Neuchâtel 1948, σ. 25.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΗΣ ... ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006
Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006